

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 97 1976

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

genta studie över Ekelöf och musiken (SLT 1959; omtr. i Fehrmans ant. *Musiken i dikten*, 1969). Men detta – liksom undersökningen av de intressanta förbindelserna mellan Strountesdikningens poetiska teknik och de tydliga inslagen av absurdism och konkretism i *Sent på jorden* – hade väl krävt en annan uppläggnings och disposition.

Arbetet innehåller mycket nog ändå – utan tvekan är detta en av de allra lärdaste och mest synpunktsrika litteraturvetenskapliga examensavhandlingar som framlagts.

De anmärkningar som kan riktas mot Hellströms specimen sammanhänger med dess mycket höga ambitionsnivå. Han har haft det ovanliga modet att ge sig i kast med extremt krävande problem i det kanske mest svårtolkade författarskap vi äger, och han har med framgång skilt sig från sin svåra uppgift.

*

Samtidigt aktualiserar emellertid denna som lärdomsprov och forskningsprestation förnämliga avhandling behovet av en nyorientering i Ekelöfstudiet. Säkert återstår flera viktiga undersökningar av idéhistorisk och komparativ art – jag tänker här särskilt på Ekelöfs förbindelser med fransk symbolism och modernism – men mycket av det nödvändiga basarbetet på detta fält förefaller ändå nu vara gjort. I längden kan det inte framstå som den mest meningsfulla uppgiften för Ekelöfforskningen att upprätta appendices till den redan nu omfångsrika katalogen av enskilda idéimpulser, influenser, allusioner och citat. Risken blir då att man drivs till långsökta och osäkra detaljkomparationer, till hypoteser om bagateller och ofruktbar polemik. Redan vissa partier av Hellströms förtjänstfulla och påtagligt intelligenta studie illustrerar faktiskt denna fara.

Ekelöfs diktning – vår 1900-talslitteratur vid sidan av Strindberg mest särpräglade och mångfacetterade – kan ju dock ses ur andra aspekter än de specifikt idéhistoriska och komparativa.

För det första skulle man önska undersökningar av Ekelöfs poetiska metod och då främst en serie systematiska analyser av de lyriska texternas arkitektur, deras bärande form- och struktureringsprinciper. Jag menar inte att dessa analyser med nödvändighet måste vara strukturalistiska eller formalistiska, men de borde utgå från teoretiskt motiverade, fasta analysmodeller.

En andra, hittills obesvarad fråga är denna: hur förhåller sig – alldeles bortsett från *enskilda* influenser – Ekelöfs formsträvanden till centrala tendenser i den modernistiska estetiken? Vad finns det för analogier mellan dessa formsträvanden och olika postkubistiska riktningar som purism och konkretism, med vilka Ekelöf tidigt kom i kontakt (se min avh., s. 101 ff.)? Redan i

Cahier I experimenterar Ekelöf med en radikal reduktion av det poetiska ordförrådet till vissa »konstanter», i uttalad anslutning till Ozenfants idéer om en korrespondens mellan »les constantes de nos sensations optiques» och de universella geometriska grundformerna (*La Peinture moderne*, Paris 1927, s. 147). Ekelöf söker alltså här s. a. s. översätta det abstrakt-nonfigurativa formspråket till poesi. Samma sökande efter en samtidigt själslig och konstnärlig ur- eller grundform ligger enligt diktaren själv bakom den stora manuskriptanhopning, ur vilken sedan debutsamlingen bröts loss:

»Den ursprungligaste titeln är 'En natt vid horisonten'. Den innebär ett försök att borra sig inåt, till urgrunden, det blanka vita ansiktet, den tomma svarta tavlan, ett slags personlighetsforskning – vem är jag? – för att nå ner till en grund. Ett incitament var dåtidens (20-talets) abstrakta konst, neoplasticism o. d. som ville eliminera alla 'föreställande' element och på ett metodiskt sätt klargöra för sig måleriets 'konstanter', börja om.»

(Kommentar: Ekelöf v. Eliot;
Kommentarer K-KT).

Ur mötet mellan dessa 20-talets abstrakta och konkretistiska konststrävanden (Ozenfant, *Art concret*, Brancusi etc.), Spinoza, orientaliska religiösa texter och fransk modernism tycks den Ekelöfska modernismen ha fötts. Att analysera denna helt unika transformationsprocess förefaller mig tillhöra de angelägnaste uppgifterna i svensk litteraturhistorisk forskning.

Bengt Landgren

Arne Ström: *Diktstruktur och diktupplevelse. En undersökning av läsares värderingar och tolkningar av lyrik*. Bröderna Lindström Boktryckeri. Åseda 1974.

Arne Ströms avhandling för doktorsexamen är ett försök till uppföljning av de läsundersökningar som inleddes av I. A. Richards med *Practical Criticism* (1929) och på svensk botten av Gunnar Hansson med *Dikten och läsaren* (1959). Vad Ström (=S) främst är ute efter är den fria, obegränsade och omedelbara upplevelsen vid mötet med en text, och hans 449 »läsare» har fått skriva ned sina intryck av en dikt som de ställts inför, liksom sin värdering av den, inom en 40-minuterslektion. De sex dikter som ingår i undersökningen presenterades var för sig för olika läsargrupper med sina titlar, men utan författarnamn. Instruktionen till deltagarna var klar, enkel och utan styrning. Läsarna var samtliga vuxenstudierande, mellan 17 och 59 år, och med starkt varierande studiebakgrund. S. har också anlitat ett antal

»fackmän», litteraturvetare, essäister, läroboksförfattare, på så sätt att han excerperat deras uttalanden, tolkningar och värderingar ur ett antal skrifter för att jämföra dem med »läsarnas». Dessutom har S. själv analyserat de sex dikterna, på ett utrymme som upptar hela 37 sidor av avhandlingens 140.

Tyvärr har S. i sin avhandling inte beaktat de resultat som under senare år framlagts i sådana läsaruundersökningar som gjorts med delvis andra metoder, och inte heller har han försökt jämföra sina resultat med andra svenska undersökningar kring läsoplevelsen, vilka i många fall utgått från amerikanen A. C. Purves' värderingskriterier. I SLÅ 1973 skriver Gudrun Vällfors i uppsatsen Vuxenstudierande bedömer poesi och prosa, att »en kombination av skalteknik och fria kommentarer i dagens läge är det bästa och finmaskigaste nätet att fånga läsoplevelser i». Huruvida detta påstående är riktigt vet vi lika litet om även efter S:s avhandling, då han valt att arbeta enbart med fria kommentarer. I sina slutord skriver S. om framtida forskningsmöjligheter: »Tänkbart vore också att i viss utsträckning komplettera deltagarnas verbalt utförda diktanalyser med sådana av skaltyp.» Inte ens i den bifogade noten nämner S. att Arne Fredholm och andra svenska forskare redan prövat på att göra just detta. »Naturligtvis kan även prosatexter användas», skriver S. vidare. Men så arbetade ju L. Skaaret i sin avhandling »God» och »dålig» litteratur (1971), och både Fredholm och Vällfors har med flit använt både prosa och lyrik i sina undersökningar för att få fram upplevelseskillnader. Några nya förslag kommer inte S. med, de har redan prövats av andra.

S. skiljer i sin framställning på tolkningar och värderingar av de sex dikterna, både vad gäller de 449 läsarna och de fackmannaexcerpter som han anlitar. Gruppernas värderingar har också lyfts ut och redovisas i ett separat kapitel. Läsarnas dikttolkningar har också fått ett sammanfattande kapitel, men inte fackmännens. Och ett försök till sammanfattning av värderingarna ges blott för läsarna, som en del av kapitel 9. Likväl säger S. i inledningen att »metoden består i att jämföra tolkningar och värderingar av en dikt, som olika läsare givit» (s. 3). Även fackmännen är ju läsare, i samma grad som S:s egna läsare. Ibland jämföras också de uttalanden och värderingar som gjorts av läsarna och fackmännen under respektive dikt, men någon klar och överskådlig sammanställning görs aldrig. S. har även avstått från att söka systematisera de många värderingsuttalanden som citeras i avhandlingen. På s. 136-137 nämner han dock fyra av Purves' värderingskriterier som han finner vara tillämpliga på sitt material, liksom tre kriterier hos Hansson (1959). Ett närmare stu-

dium av värderingsuttalandena hos S. visar dock att minst 12 av Purves' kriterier kan fås att överensstämma med dessa. Det skulle varit möjligt och önskvärt att S. på något vis systematiserat sina läsares, även fackmännens, värderingar och tolkningar, så att framtida forskare kunnat jämföra hans resultat med andra läsaruundersökningar.

Det föreligger också en viss oklarhet i hur begreppet tolkning används i avhandlingen. S:s egna »läsare» ombads ju alla att skriva ned sina intryck av en speciell dikt, under det att de »fackmän» som S. excerperat ofta endast i förbigående har uttalat sig om, eller tolkat, just den aktuella dikten. I sina verk har de ofta belyst ett helt författarskap eller ett speciellt drag hos en författare, men sällan en enstaka dikt. S. borde ha begränsat sig till att excerpera fackmannauttalanden ur artiklar etc. som klart uppehåller sig vid just den aktuella dikten, eller den samling där dikten ingår. I stället för handböcker, biografier och läroböcker borde S. ha gått till recensioner. S. borde också ha omnämnt, och anlitat, Rolf Yrlichs avhandling *Litteraturrecensionens anatomi*. Dagskritikens utformning och dagskritikernas värdekriterier vid bedömningen av Pär Lagerkvist (1973), särskilt som en av S:s dikter är av Lagerkvist. Enligt Yrlichs beräkningar (s. 89) används i en recension så mycket som 45 % av omfånget för läsoplevelser, dvs. för tolkning och diskussion, medan 16 % av omfånget anlitas för värderingar. Detta tyder på att recensioner skulle ha varit lämpliga att använda för fackmannaexcerpter i S:s avhandling.

I inledningen säger S. om sina undersökningar att »i blickpunkten står dikten själv» (s. 3). Viktigare än att belysa diktupplevelserna, viktigare än olika värderingar och tolkningar, skulle således vara »dikten själv». Den dikt som S. vill belysa med sina läsaruundersökningar tycks vara ett normativt begrepp, »idealdikten». Han säger också om sina egna analyser att de är avsedda att undersöka »dikten själv som orsak till den individuella upplevelsen» (s. 140). S:s tes är nämligen att man genom att jämföra tolkningar och värderingar i läsaruundersökningar kan påvisa »diktens fasta element, vad man skulle kunna kalla dess konstanter» (s. 3). Dessa uttryck återkommer då och då i boken, och på s. 136 skriver S. om sina egna analyser: »De värdeskapande element, som kommenteras i analyserna, avspeglas som konstanta drag i läsarnas individuellt varierande värderingsuttalanden.»

Även om S:s sex egna diktanalyser är intressanta och utförliga, blir de hängande i luften i avhandlingen. Konstanterna, de fasta elementen, blir för varje särskild dikt delvis klarlagda genom analyserna, men de uttalanden och värderingar som läsaren S. gör i sina analyser jämföras och

jämförs aldrig klart med »läsarnas» eller de åberopade »fackmännens». Analyserna undersöker och belyser diktstrukturen, men bidrar inte till att belysa läsardikten. Som det nu är ger deras existens främst förklaringen till avhandlingens dubbla titel: Diktstruktur och diktupplevelse, men sambandet mellan dessa båda begrepp förblir oklart. Min uppfattning är att de sex analyserna, som upptar mer än 1/4 av texten, kunde fått utgå och att S. hellre borde gjort en mer systematisk bearbetning och sammanfattning av sitt material. Den som nu vill använda S:s avhandling för att jämföra hans läsarundersökningar med andra möter stora svårigheter.

Gunnar Eidevall

Mats Rehn: *Jack London i Sverige. Studier i marknadsföring och litterärt inflytande*. Meddelanden utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala. Nr 7. Sthlm 1974.

Mats Rehns doktorsavhandling »Jack London i Sverige» är energiskt genomstrukturerad, dispositionen är mångledad, ingresser och sammanfattningar kommer tätt. Boken är dessutom påfallande välskriven (tyvärr presenteras den i en typografisk dräkt som försvårar läsningen – stilen är på tok för liten och sliter på ögonen). Avhandlingen består av två delar. Första delen, »Jack London och den svenska bokmarknaden», har rent litteratursociologisk karaktär. I enlighet med en modifierad version av Lars Furulands schema över den litterära processen (s. 16) undersöker Rehn de olika leden i denna när det gäller 'fallet Jack London i Sverige'; i tur och ordning går han igenom produktion, opinionsbildning i pressen, distribution inom kulturella och kommersiella kanaler samt konsumtion. Rehn koncentrerar sig på de två första decennierna av 1900-talet, då London introducerades, slog igenom och hårdexploaterades i Sverige. Hans ambition är att spänna över både det kommersiella och det ideologiska fältet, från bokannonser och bokanmälningar i pressen till politiska och litterära värdesystem. Avhandlingens andra del, »Tre komparativa studier: vildmarksskildring, slumskildring, proletär självbiografisk roman», är som rubriken anger i stället komparativ. Metodiskt försvarar denna del sin plats i undersökningen genom att den täcker vad författaren i sitt schema kallar reproduktionen. Rehn studerar här hur en lång rad första- och andra-rangsförfattare influerats av London; de tre linjer han drar från denne blir samtidigt tre genrestudier. Till avhandlingen är fogad en mäktig bibliografi kallad »Jack London i Sverige». Tyngdpunkten i denna ligger på redovisningen av olika svenska Londonupplagor och recensioner.

Citat- och referatkontroller tyder på att källor och litteratur i allmänhet återges korrekt. Akribin är emellertid inte alltid – för att uttrycka saken mildt – den man skulle önska. De uppgifter som ges i huvudtexten strider ibland mot dem som lämnas i litteraturförteckningen och bibliografin. Även andra typer av inadvartenser förekommer. Bristerna i akribin visar att avhandlingsförfattarens slutkontroll inte har varit tillräckligt energisk.

Den avslutande bibliografin i avhandlingen fungerar både som ett nödvändigt fundament till det litteratursociologiska studiet och som ett värdefullt komplement till hela undersökningen. De stickprov jag gjort i förlagskataloger och annat material ger emellertid vid handen att Rehns bibliografi är behäftad med allvarliga brister. Förhållandet till den amerikanska bibliografi över London som sammanställts av Woodbridge, London & Tweney (1966) och som omnämns på s. 308f. borde ha preciserats. Rehns bibliografi är betydligt generösare än sin amerikanska föregångare, i allmänhet också exaktare, men redan Woodbridge ger fylliga redovisningar av bl. a. svenska översättningar med uppgift om både förlag, översättare och sidantal. Man måste konstatera att den amerikanska bibliografin på vissa punkter kompletterar Rehn och att den också ibland ger vederhöftigare upplysningar (det framgår av förordet i Woodbridge att tjänstemän på KB svarade för insamlandet av det svenska materialet). I motsats till Rehn registrerar Woodbridge ex. vis en upplaga av »En kryssning med Blixten» i Wahlströms ungdomsbibliotek (nr 68, 1920) – man hittar den även i Svensk bokkatalog – och en utgåva av »Månansiktet och andra historier» på Bohlins förlag 1917 (188 sidor).

Bevarade förlagskataloger och inventarieförteckningar kan avvinna upplysningar som saknas hos Rehn. En tryckt Inventering över Bohlin & Co:s lager i Stockholm den 31 dec. 1916 (KB:s samling) registrerar bl. a. två billighetsutgåvor av »En nordlandets dotter» respektive »Kärlek till livet». Priset anges i båda fallen vara 1 krona. Titlarna återfinns på s. 319 respektive s. 328 i Rehns bibliografi. De två billighetsutgåvorna i inventeringen motsvaras uppenbarligen av de två andraupplagor från 1916, som Rehn registrerat utan prisuppgifter. Ytterligare ett par upplagor från Bohlin's förlag har därmed blivit avslöjade som billighetsutgåvor. Bohlin's inventarium från 1916 registrerar vidare två upplagor av »Vagabondliv», en med priset 1 krona, en annan med priset 2,50/4,50 (häftat respektive bundet ex.). I bibliografin förtecknas endast en upplaga av »Vagabondliv» före 1917 hos Bohlin (s. 328); priset på denna anges vara 1 krona. Förlagets uppgift om en dyrare utgåva 1916 får betraktas som tämligen pålitlig. Möjligen kan den bidra till att skingra